

Szeberényi Gábor

A levéltárnok és „tanítványa”

Historiográfiai háttérrel Tagányi Károly és Holub József történetírásának összefüggéséhez*

„Nagyságos Tagányi Károly orsz[ágos] levéltárnok urnak, a M[agyar] T[udományos] Ak[adémia] tagjának, mély tisztelettel ajánlja Holub József. B[uda]pest, 1912. júl. 19.”¹ Ezekkel a szavakkal dedikálta 1912 nyarán az akkor mindössze 27 éves fiatal történész Istvánffy Pálról szóló munkája ma Pécsen található különnyomatát² Tagányi Károlynak, az Országos Levéltár veterán munkatársának. Az ajánló sorok papírra vetésének pillanatában Holub József (1885–1962)³ már nem volt ismeretlen szakmai berkekben, de még pályájának kezdetén állt, mi több, épp olyan anyagon és témán dolgozott az Országos Levéltárban, mely – bár ezt ekkor aligha sejtette – egész munkásságának egyik legfontosabb sarokkövét alkotja, szerzőjének pedig élete talán legjelentősebb szakmai elismerését hozza majd. A nála egy generációval idősebb Tagányi Károly (1858–1924) országos levéltárnok ezzel szemben az 1910-es évek elején – noha a nevét (legalábbis a „hálátlan” utókor szerint⁴) széles(ebb) körben ismertté tevő nevezetes vitája Erdélyi Lászlóval⁵ még el sem kezdődött – már évtizedek óta a kor egyik, a kor-

* A tanulmány elkészítéséhez szükséges budapesti kutatásokat a Pécsi Tudományegyetem Alapítvány 2013. év pályázata támogatta.

¹ PEK TGYO 130461 (Köszönöm Schmelcz-Pohánka Évának, hogy felhívta a figyelmemet az adatra.)

² HOLUB 1912 (A mű eredetileg a Békefi-émlékkönyvben jelent meg.) A jelenleg nagyobb részt a Pécsi Egyetemi Könyvtárban őrzött Tagányi-bibliotéka Pécsre kerülésének – Holub Józsefhez szorosan kötődő – történetével másutt foglalkozom: SZEBERÉNYI 2014. A kérdésről röviden: FÉNYES [1993]. 38., 81., MÓRÓ 2000. 217.

³ Életrajzi áttekintés: PERES 2008. 126–127. Munkásságára: SZABÓ P. 1940. 388–396., KOMJÁTHY 1962, CSIZMADIA 1967. 118–125., VARDY 1976. 143–144., 194., BENEDEK 1986, SZITA 1986, KAJTÁR 1986, ÁDÁM 1986. 23–28. (Holub József műveinek jegyzéke), BENKE 1998, KAJTÁR 2001, DELACASSE 2006, BILKEI 2006, LENGVÁRI 2006, NAGY-SZABÓ 2006, PERES 2008. 127–131.

⁴ LÉDERER 1978. 64., SZILÁGYI 2007. 74., BOGNÁR 2008. 62., BOGNÁR 2009. 295. Tagányi historiográfiai jelentőségének feltáratlanságára egyébiránt éppen Léderer Emma, újabban pedig Bognár Szabina jelen tanulmányban idézett munkái hívják fel a figyelmet.

⁵ ROTTLER 1983, VARDY 1985. 44., ROMSICS 2011. 277–279., ERŐS 2012. 35. (46. jz.) Itt jegyezném meg – vitatva ezzel Gunst Péter lesújtó véleményének jogos voltát, miszerint „[i]gazában nem a konkrét vita volt az érdekes, valójában módszertani kérdéseket vitattak, s kisebb mértékben világnézeti, történetiszemléleti problémákat”, ráadásul azt a keveset is „eklektikus felszínességgel” (GUNST 2000. 209.) –, hogy megítélés szerint az Erdélyi László és Tagányi Károly között 1913 és 1916 között lezajlott disputa (mely az Árpád-kori társadalomtörténet majd minden lényeges kérdését érintette), jelentőségéhez mérten és viszonylagos közismertsége dacára sem tekinthető kellően feltártnak, különösen, ami az általa mű-

társak által jószerivel egyöntetűen elismert és számon tartott,⁶ nyughatatlan szellemű szaktekintélye volt.⁷ A túlságosan bőségesnek egyikük esetében sem mondható historiográfiai és életrajzi irodalomban minduntalan felbukkan – igaz, többnyire csupán egy-egy lapidáris megjegyzés erejéig –, hogy Holub (aki 1924 szeptemberében, Tagányi halálakor már maga is akadémikus volt, egyben a pécsi egyetem professzora) a háború idején méltatlan körülmények közt nyugállományba helyezett, ám élete végéig aktív levéltárost afféle mesterének tekintette.⁸ Arra azonban ez idáig nem történtek kísérletek, hogy a kettejük közti –

ködésbe hozott historiográfiai (bár alapvetően a medievisztikára szorítkozó), kifejezetten „történet-szemléleti” hatásmechanizmusok máig ható utótörténetét illeti.

⁶ Vö. „A [18]80/90-es évek fordulóján fellépő fiatal tudósok (Károlyi Árpád, Mika Sándor, Tagányi Károly, Békefi Remig és Marczali Henrik) munkálkodása korszakos jelentőségű. Ők az első külföldi egyetemeken tanult, módszeresen képzett magyar historikusok, akik a történeti élet jelenségeinek speciális kutatásában látják hivatásukat.” BERLÁSZ 1943. 1078. Tagányi az egyetemet ugyan nem külföldön, hanem Budapesten végezte – ahol magyar történelmet Salamon Ferenctől, földrajzot Hunfalvy Jánostól, diplomatikát és pecséttant Horvát Árpádtól hallgatott (lásd leckekönyvét: OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. fol. 152–163. Index Lectionvm, Carolus Tagányi) –, túl azon, hogy a Domanovszky-tanítvány Berlász Jenő 1943-as tanulmányának idézett „felsorolása” önmagában is sokatmondó, a friss diplomás Tagányi képzettségét nem kisebb szaktekintély minősítette kiválóra, mint első hivatali főnöke, Pauler Gyula, aki a latin nyelvből, latin és magyar paleográfiából, diplomatikából, magyar történelemből, továbbá magyar köz- és magánjogból, illetve egyházi jogból 1879 júliusában letett írásbeli és szóbeli vizsgák után III. osztályú hivatali tisztként az Országos Levéltár állományába vétette az ifjú bölcsészt. OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. fol. 148. A belügyminiszteri kinevezésre: OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. fol. 191.

Jellemző a nagytekintélyű Paulernek a fiatal Tagányiról alkotott szakmai véleményére, hogy mikor a hivatali rendbe nehezen betörő, késései miatt többször fegyelmit kapó levéltáros helyett 1885-ben a vele egykorú, de a levéltárba pár évvel őt követően belépő kollégáját, Csánki Dezsőt terjesztette fel a fogalmazói állás betöltésére, ezt azzal a megjegyzéssel tette, hogy utóbbi „*ugyan nem olyan genialis, mint Tagányi úr, mégis igen jeles tehetség, képzettségben mellette megáll, és mint hivatalnok kötelességeinek pontosan, szorgalommal megfelel*”. Idézi: SASHEGYI 1976. 233. Csánki és Tagányi kapcsolatára – kettejük párhuzamos működése négy évtizedet ölel fel mind az Országos Levéltár, mind a magyar történettudomány „szociológiai közegeiben” – még visszatérünk, már csak azért is, mert a Tagányi élettörténetének rekonstrukciójában fontos szerepet betöltő nekrológok egyikének szerzője épp Csánki. (Csánkira: SASHEGYI 1982. Vö. GLATZ 1980. 114. 75. jz.) Pauler egyébiránt 1890-ben is azzal a kommentárral pártfogolta Tagányinak a belügyminiszterhez intézett kérelmét – a fegyelmi ítélet makulájától kívánt megszabadulni, hogy előléptethessék –, hogy „*Tagányi Károly úr tehetsége, képzettsége s egyéb tulajdonságainál fogva az Országos Levéltár legkiválóbb tisztviselői közé tartozik (...) [és] hibájából, melyért megrovatott, teljesen kiépült*.” Idézi: SASHEGYI 1976. 234. 52. jz. Vö. BOGNÁR 2010. 203–211. (A belügyminiszter akceptálta Tagányi kérését.)

⁷ Életére összefoglalóan: SZILÁGYI 2007. 71–74., BOGNÁR 2008, BOGNÁR 2009. 293–298. Tagányi munkásságára és jelentőségére (általában, illetve bizonyos részleteit tekintve): R. VÁRKONYI 1973. 165–167., VARDY 1976. 40–41., LÉDERER 1978. 64–65., GLATZ 1980. 113–118., VARDY 1985. 58–61., SASHEGYI 1987. 200., CSÍKI 2003. 20–23., CSÍKI-HALMOS-TÓTH 2003. 209–219. (passim), BOGNÁR 2008, BOGNÁR 2009, BOGNÁR 2010, BOGNÁR 2012, KÖVÉR 2013. passim

⁸ Első ízben – ha nem csalódom – Komjáthy Miklós nevezte Holubot nekrológiájában Tagányi „tanítványának”. KOMJÁTHY 1962. 304. Csizmadia Andor szerint „*Holub (...) Tagányi Károlytól (...) vette társadalomtörténeti indíttatásait, a Tagányi által kezdeményezett kutatási módszerekkel kezdte tulajdonképpeni tudományos munkásságát*.” CSIZMADIA 1967. 108–109., vö. még KAJTÁR 1986. 18. (1. jz.), NAGY-SZABÓ 2006. 179. Mindezen vélemények azonban nélkülözik a két tudós közti kapcsolat historiográfiai tartalmának érdemi megvilágítását, és jószerivel kizárólag Holub Tagányiról írt, valóban meleg

noha eszerint Holub történetírásában mégiscsak fontos szerepűnek vélt – viszony historiográfiai jegyeit (sőt, akár annak pusztán tényét) erősebb megvilágításba helyezték. A jelen tanulmány sem kíván ebben a vonatkozásban nagyobb igénnyel fellépni, minthogy néhány területen „sűrűbb szövésűvé” tegye a két (kétségtelenül széles látókörű és kiterjedt spektrumban tevékenykedő, de alapvetően mégiscsak virtigli medievista) történész⁹ közti összefüggések hátterét, remélhetőleg hozzájárulva egyben mindkettejük historiográfiai recepciójának elmélyüléséhez is.

Kiindulópontként visszatérve az említett 1912-es évhez, tágabban véve pedig a Tagányi Károly haláláig (1924) terjedő időszakhoz, ide vágó – tudniillik Holub és Tagányi *személyes* kapcsolatára vonatkozó – alap kutatások hiányában, pusztán a rendelkezésre álló „közvetett bizonyítékok” figyelembe vétele mellett is biztosra vehető, hogy a két historikus közti nexus szakmai tekintetben feltétlenül szoros volt, még ha ennek emberi vonatkozásai¹⁰ (kényszerűen) továbbra is homályban maradnak. A rendelkezésre álló információk azonban a „mester és tanítvány”-i viszony, vagy még inkább: Tagányi Holub történetírására gyakorolt hatásának forrásvidéke tekintetében még így is sokatmondóak.

Ami Holub József szakmai szocializációjának hátterét, illetve pályakezdésének alap kontextusát illeti, azt (a szekszárdi előzmények, mindenekelőtt Wosinsky Mór atyai pártfogását követően¹¹) az 1903-tól kezdődő budapesti egyetemi évek,¹² az Eötvös Collegium,¹³ majd – az 1910-ben bölcsészdoktori

hangú megemlékező soraira (HOLUB 1924), valamint Komjáthy Holubról írt nekrológiára támaszkodnak.

⁹ Mind Tagányi, mind Holub recepciójára jellemző, hogy valamelyest mindkettejüket „elpereli” a maga tudománytörténeti kánonja számára a történettudomány valamely rokon- vagy társtudománya (jogtörténet, néprajztudomány). Noha ennek mindkét esetben megfogható tudománytörténeti és életrajzi okai vannak, ez a jelenség nem elsősorban a két historikus sokszor hangoztatott – szinte *ab ovo* létezőnek tekintett – „interdiszciplinaritásának” következménye, sokkal inkább a fokozatosan módosuló tematikai fókuszok és szélesedő perspektíva dacára is a *klasszikus forráskritikai alapú történetírás módszertani keretei közt maradó* múltkutatás több-kevesebb tematikai elemének, illetve a karrier-történetek bizonyos elágazásainak utólagos értelmezéséből fakadó „szelekció” eredménye. (Vö. CSIZMADIA 1967. 118., SZITA 1986. 10–11., KAJTÁR 2001. 121., BOGNÁR 2009. 297., NAGY 2009. 84.)

¹⁰ A Holub által jegyzett nekrológból mindenesetre egyértelműen kiderül, hogy a szerző bejáratos volt a Tagányi-házba: „Lakása a Lánchiúd mellett a Dunára nézett (...); szobájában egy ritka nagyságú pálma állt, mely azt majdnem egészen betöltötte; felejthetetlen kedves kép...”. HOLUB 1924. 836–837.

¹¹ Az alsókubini (Árva vm.) születésű Holub szekszárdi éveire, családi hátterére és a múzeumalapító Wosinsky szerepére: NAGY-SZABÓ 2006. 159–164.

¹² A Budapesti Tudományegyetem latin és történelem szakát végző Holub – többek között – Ballagi Mór, Békefi Remig, Fejérpataky László, Hampel József, Karácsonyi János, Kuzsinszky Bálint, Marczali Henrik és Mika Sándor óráit hallgatta; tanári szakvizsgát 1908-ban tett. SZITA 1986. 9., KAJTÁR 1986. 15. Az egyetemet néhány évvel Holub előtt kezdő pályatárs, Szekfű Gyula egyetemi órarendjében hasonló(an nagy) nevek (Békefi, Marczali, Fejérpataky mellett például Beöthy Zsolt, Pecz Vilmos, Ponori Thewrewk Emil) szerepelnek. PAKSA 2011. 25., vö. GLATZ 1980. 108–112.

¹³ Holub – aki Wosinsky ajánlásával jutott be az Eötvös Collegiumba (SZITA 1986. 9.) – olyan kollégistatársak közé került mint Szekfű Gyula, Szabó Dezső, Eckhart Ferenc, Balázs Béla, Pais Dezső, Ko-

szigorlatot tevő, ám nyomban államtudományi/ jogi tanulmányokba is fogó¹⁴ – fiatal historikus első munkahelye, a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára által kijelölt¹⁵ (az egyetemi mellett tehát hivatali elemekkel bővülő) kapcsolatháló számtalan ponton *egymásba érő* professzionalizációs közege határozta meg. Ehhez járult – az előbbiektől persze a legkevésbé sem független módon – egyfelől a fővárosi forrásörző intézményekben már az egyetemi évek alatt megkezdett kutatói tevékenység során szerezhető,¹⁶ másfelől pedig a különböző szakmai szervezetekben való jelenlét révén elnyerhető kapcsolati tőke. Jelenlegi ismereteink szerint ez utóbbi tágabb „tudományszociológiai mező” részeként alakult ki a – csak úgy, mint a Holubbal (közel) egykorú, vele kifejezetten baráti viszonyt ápoló, a következő években, évtizedekben pedig a magyar történettudomány különféle szakmai és intézményi kulcspozícióiba kerülő olyan pályatársak, mint Hóman Bálint, Eckhart Ferenc vagy Szekfű Gyula esetében is felbukkanó (de részleteiben szintén kevésbé feltárt)¹⁷ – nexus Tagányi Károllyal.

Tagányi szerepét, amelyet a pályájukat az 1900-as évek első évtizedeiben kezdő fiatal történészek körében játszott, a legplasztikusabban Szekfű 1948-ban, saját indulása kapcsán papírra vetett – a Holubot szintén oktató Mika Sándorra¹⁸

dály Zoltán, Gerevich Tibor, Fest Sándor, vagy – későbbi pécsi professzortársa – (Halasy-)Nagy József. Vö. LACZKÓ 1920. 817., VARDY 1976. 39., PAKSA 2011. 24.

¹⁴ SZITA 1986. 9–10.

¹⁵ Holub 1909. január 1-jével lépett be a Fejérpataky által igazgatott intézmény Áldásy Antal vezette levéltári osztályára mint napidíjas gyakornok. A gyakornoki kinevezésre: Holub-cs. iratai, 661/908. sz., NAGY-SZABÓ 2006. 166. (A továbbiakban a család által őrzött Holub-hagyaték anyagát a Nagy Janka Teodóra és Szabó Géza által jegyzett tanulmány gazdag szöveggözlései alapján hivatkozom.) Mindazonáltal a munkahelyválasztás nem előzmény nélküli, bár háttérben leginkább Holub professzorának, Fejérpataky Lászlónak a képe sejlik fel. Holub József mindenesetre még tanárjelölt korában, 1907 nyarán részt vett – földijével, a szintén alsókubini fiatal polonista Divéky Adorjánal, illetve az akkor már Kiskunhalason tanító Halasy-Naggyal együtt – egy, a Múzeum által szervezett „könyvtárnoki szaktanfolyamon”, ahol Fraknói Vilmos, Fejérpataky, Varjú Elemér és mások előadásait hallgatta, és nem melleleg (az ottani tisztviselők „szakszerű vezetése mellett”) az Országos Levéltárban is látogatást tett. MKSZ 1907. 284–285.

¹⁶ Holub munkahelye, a Széchényi Könyvtár maga is ennek az intézményközi kapcsolatrendszernek az egyik fontos centruma volt. Fejérpataky 1911-ben meg is fogalmazta, hogy az általa vezetett intézményt, „nemcsak könyvtárnak, hanem tudományos jellegű nagy nemzeti intézménynek” tekinti, „melynek fő célja a nemzeti tudományt minden eszközzel, a lehető legliberálisabb szellemben terjeszteni”, és törekedett arra, hogy „a könyvtár hivatali személyzete elsőrangú tudományos egyénekből alakuljon, kik a nemzeti tudomány egy-egy ágának kiváló képviselői.” (idézi: SOMKUTI 2002. 101.) Ennek szellemében Holub az 1910-es években többek között olyan munkatársakkal dolgozott együtt – Fejérpataky és Áldásy mellett – mint Melich János, Jakubovich Emil, Bajza József vagy Bartoniék Emma. SOMKUTI 2002. 102., 106–107., vö. MKSZ 1910. 114–121.

¹⁷ A „Marczali-szeminaristák” csoportjának Tagányihoz való kötődését hangsúlyozza GLATZ 1980. 115.

¹⁸ Mika Sándor (1859–1912) az Eötvös Collegium történelem szakvezető tanára volt, Erdély történetének magántanára, és számos, középiskoláknak szánt „történelmi olvasókönyv” szerkesztője. Életré: <http://www.tortenelemtanitas.hu/2010/01/mika-sandor-1859-1912/> [2013.07.29.], vö. PAKSA 2011. 25. Utóbbi munkájába egykori tanítványait is bevonta, így Holub József 1910-ben a *Történelmi*

és az Eötvös Collegiumban töltött évekre visszatekintő, de egyben az „országos levéltárnok” szakmai pozícionáltságának fogyatékoságaira is reflektáló – sorai illusztrálják. *„A század elején (...) még szűkebb körre szorított tanítómester volt Tagányi Károly, akit a hivatalosak Mika Sándorhoz hasonlóan egész életében háttérbe szorítottak,¹⁹ az Országos Levéltár egy zugában, teljes egyedüllétben dolgoz-*

Olvasókönyvek VI. részébe (Magyarország története különös tekintettel az alkotmány történetére) szánt, 1435–1608 közötti forrásszövegek fordítását végezte el. MKSz 1911. 116.

¹⁹ A vonatkozó irodalom (LÉDERER 1978. 64., GLATZ 1980. 113., SZILÁGYI 2007. 71–72., BOGNÁR 2008. 61–64., 65., BOGNÁR 2009. 293–296., BOGNÁR 2010. 209–210.) – alapvetően a Tagányiról szóló nekrológok (HOLUB 1924. 836., PAIS 1924. 281., MNT Társasági Ügyek; kivéve [:]: CSÁNKI 1924) Szekfű soraival is egybecsengő megjegyzései nyomán – azon a véleményen van, hogy a negyven éven át az Országos Levéltárban dolgozó Tagányi Károly egész pályája mellőzöttségben telt. Ez a kép azonban – benyomásom szerint – korszakanként árnyalható volna, és az élettörténet részleteinek alaposabb tisztázása mellett (melyre újabban Bognár Szabina tanulmányai vállalkoznak), mindenekelőtt Tagányi történetírói és hivatali működése historiográfiai és tudományszociológiai összefüggéseinek feltárásával lenne pontosabban megvilágítható. Mindenesetre jelen pillanatban úgy tűnik, hogy a század elejétől sokat betegeskedő, élete utolsó két évtizedében viszonylag keveset, bár jelentős írásokat publikáló (vö. 1913-ban Thallóczy Lajoshoz írt levelének soraival, mely szerint *„az írás mestersége sohase volt könnyű munka”* számára; idézi: GLATZ 1980. 114.), a karrierépítés iránt talán kevés affinitást mutató, ám szakmai tudása és elhivatottsága, valamint innovatív szemléletmódja révén méltán elismert Tagányi hivatali „mellőzöttsége” (BOGNÁR 2008. 63.), illetve – Erdélyivel folytatott nagy vitája dacára – szakmai „elszigetelődése” (CSÍKI–HALMOS–TÓTH 2003. 209.) főként élete utolsó másfél-két évtizedének fejleménye. Ebben a vonatkozásban érdemes figyelembe venni, hogy a háttérbe szorítottságot, illetve a szakmai közéletből való visszahúzódást (mely utóbbi pályája első felében a legkevésbé sem jellemezte Tagányit, tekintve hogy számos szakmai grémium és munkacsoport igencsak aktív tagja volt az 1880–1890-es években, ld. LUKINICH 1918. 47., 59., 64., 79., 83–86, 90–92., SZLOVINKÉ 1983. 74., továbbá a Tagányi-hagyatékban fennmaradt iratokat a különféle szakmai bizottságok munkájában való részvételéről: OSZK Kt. Fol. Hung. 1544, 1547., ill. OSZK Kt. Quart Hung. 2288. fol. 217, 239, 244–246, 253, 255 275, 281.) hangsúlyozó visszaemlékezések kivétel nélkül a „fiataloktól” – Holubtól, Szekfűtől, Hómantól, Pais Dezsőtől – származnak, és szükségképpen Tagányi életének utolsó időszakára vonatkoznak.

A kérdés magva egyfelől Tagányi Károlynak a századfordulón megroppanó egészségi állapotában rejlik. *„Nekem, szellemi kimerültségből származó ideggyöngeség miatt, egy évig sem olvasni (még újságot sem), sem írni (még levelet sem) nem szabad, de azután sem gondolhatok többé ilyen munkára (...)”* – írta Tagányi 1901. január 8-án Kováts Ferencnek, mikor átadta neki a főmunkatársi bábáskodása mellett 1894-ben részben általa alapított *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* szerkesztését. (A levelet idézi: KÖVÉR 2013. 202., kiemelés tőlem – Sz. G.) Vö. Forster Gézának, az OMGE igazgatójának 1901. március 16-án kelt levelével, amelyben sajnálatát fejezi ki, hogy Tagányi súlyos betegsége miatt visszalépett a *Gazdaság Történelmi Szemle* [sic] szerkesztésétől: OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. fol. 314. A Magyar Néprajzi Társaság – melynek Tagányi 1897-től választmányi tagja (OSZK Kt. Quart. Hung. 2288. fol. 309.), 1920-tól pedig elnöke volt – Tagányi halálakor kiadott közleménye szerint *„még jó emberei is alig tudták, hogy évtizedek óta gyilkos kórt hordoz magában, mely (...) elvégre is győzedelmeskedett amúgy is gyöngye, törékeny szervezetén”*. MNT Társasági Ügyek 187.

Tagányi visszahúzódásának (és háttérbe szorítottságának) másik oka – Szekfű idézett sorai is leginkább erre utalnak – az Országos Levéltár belüli viszonyok 1903 (azaz Pauler halála) utáni alakulásában (erre lásd mindenekelőtt Sashegyi Oszkár hivataltörténeti kutatásait: SASHEGYI 1978, SASHEGYI 1979, SASHEGYI 1987, illetve összefoglalóan, további részletekkel: LAKOS 2006. 156–181.), elsősorban pedig alighanem a Csánki Dezsővel (Tagányi legállandóbb, a karrierépítésben lényegesen tehetségesebb, ám szakmai tekintetben – ahogy Pauler jellemezte – nálánál kevésbé „geniális” mun-

tattak aktákon, miket mások is elvégezhettek volna, de aki annál szívesebben fogadta azt a pár fiataalt, aki mégis megtalálta hozzá az utat – ezek legnagyobbbrészt Mika Sándor tanítványai voltak. Tagányi volt az, aki az angol, német és orosz, eredetiben olvasott gazdaság- és társadalomtudományi munkák módszerét először alkalmazta a magyar történetre, és aki gazdag tudását lelkesen bocsátotta rendelkezésünkre. Az ő körébe lépve írtam meg tanulmányomat egy ismeretlenségbe süllyedt régi magyar rétegről, s ezzel kapcsolatban megtagadtam az addig érvényes jogtörténeti elveket (...).²⁰ A munka akkor szinte egyhangú visszautasításra talált, (...)

katársával, 1912-től hivatali főnökével) való sok évtizedes, részleteiben kevésé feltárt kapcsolatának történetében rejlik.

Végül egy harmadik ok minden bizonnyal magának Tagányinak a személyiségében keresendő, legalábbis erre utalnak Hóman Bálint 1922-ben papírra vetett, találónak tűnő sorai: „Tagányi pályáját nem jelzik messzevilágító, hatalmas mérföldkövek és nem kíséri a nagy nyilvánosság zajos elismerése. Máiig sem írta meg és valószínűleg sohasem fogja megírni a tudósok becsógyát annyira izgató »nagy művét«. Meggátolja ebben tehetségének túlnyomóan kritikai természetű. Ez a kritikai tehetség sodorta éles polémiákba, néha – kíméletlen, sőt olykor igazságtalanul lesújtó ítéletei nyomán – személyes természetű összeütközésekbe is. S ez a félelmetes tehetség akadályozza constructiv ereje teljes kifejtésében.” HÓMAN 1922. 179.

Azaz, a visszaemlékezésekben megjelenő Tagányi-kép az „alapjában magának dolgozó tudós”-ról, aki „az életben is aggodalmasan tartózkodó, a közszerepléstől visszavonuló egyéniség volt” – ahogy halálakor Pais Dezső fogalmazott (PAIS 1924. 282.) – inkább a levéltárnok működésének századforduló utáni, különösen pedig az 1910-es évekre, illetve élete utolsó szakaszára jellemző állapotát tükrözheti. E visszahúzóds/ elszigetelődés azonban a legkevésbé sem párosult a szakmától való elfordulással, amint azt akár az Erdélyivel folytatott nagy vita, akár egyéb ez idő szerinti írásai, a Néprajzi Társaság élén kifejtett aktivitása, vagy épp rendes akadémiai tagságának elnyerése és torzóban maradt, kéziratból ismert tudományos tervei igazolnak. (Vö. ezzel kapcsolatban Solymossy Sándor emlékebeszédében a „látszólag passzív jellemek”-ről írottakat: MNT Társasági Ügyek 190.) Ez a jelenség szolgálhat magyarázattal egyben arra a feltűnő diszcrepanciára is, ami a nekrológokból és visszaemlékezésekből előtűnő, társasági élettől visszahúzóds csöndes szobatudós, és a már pályája elején is megmutatózkodó, az Erdélyivel folytatott vitában kicsúcsosodó, de Tagányi hátrahagyott kéziratok iratanyagában és könyvei széljegyzeteiben mindvégig tetten érhető vehemens hangvételű és sokszor éles tollú szaktudós képe között fennáll.

²⁰ Szekfű 1912-ben megjelent *Serviensek és familiarisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből* c. művéről van szó, melynek a szerző ajánló sorait („Tagányi Károly országos levéltárnok úrnak tanítványi tisztelettel és hálával”) tartalmazó, Tagányi saját kezű bejegyzéseivel sűrűn teletűzdelt példánya a levéltárnok hagyatékának Budapesten őrzött anyagában található: OSZK Kt. Oct. Hung. 821. Vö. GLATZ 1980. 118. 93.jz.

Szekfű művéről Tagányi értékelése néhány évvel később: „Ilyenféle [ti. a hazai jogszokásokat tárgyaló Tagányi-munka aktuális fejezetében tárgyalt – Sz. G.] mesterséges rokonsági viszonyoknak kellett megnyilatkoznia legalább részben a régi magyar serviensek és familiarisok nagyfóntosságú társadalmi intézményében is, a mely dr. Szekfű Gyula (...) alapvető munkájában tárult föl először, de további XVI. és XVII. századi fejleményeinek és szervezetének tüzetes megvilágítását e korszak klutúrtörténetének mesterétől: Takáts Sándortól várjuk és reméljük.” TAGÁNYI 1919. 65. A *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* „állandó” szerzőjének számító, évekig Thallóczy Lajos bécsi köréhez tartozó Takáts Sándorra (1860–1932), Tagányihoz való (baráti, bár néhol ambivalens) viszonyára, illetve általában az intézménytörténeti mellett mind határozottabb gazdaság- és társadalomtörténeti orientációt követő levéltárnokot a századforduló éveiben övező szakmai kapcsolati háló működésének számos részletére ld. KÖVÉR 2013. passim. A Tagányival baráti viszonyt ápoló Thallóczyra: GLATZ 2010. Az aktív pesti, majd bécsi társasági életet folytató Thallóczy Lajos környezetének számos tagjához Tagányi igen közel állt (Takátson kívül itt Réthy Lászlót, vagy a Tagányit szerfelett kedvelő Károlyi Árpádot említhetjük, az

Tagányin kívül egyedül Mika Sándor helyeselte, aki mindvégig figyelemmel kísérte készülését és a kudarcnak számítható bemutatkozás után is atyai szeretettel támogattott.”²¹ (Kiemelések tőlem – Sz. G.)

Bizonyosak lehetünk abban, hogy Holub József is tagja volt azon „fiatalok” – végeredményben egyazon egyetemi, szakmai és baráti társaságba tartozó – körének, akik „megtalálták az utat” Tagányi Károlyhoz. Erről tanúskodnak egyfelől Holub azon sorai, melyek azokat a „soha el nem felejthető beszélgetése[ket]” idézik fel, melyeket Tagányi azokkal folytatott, „akiket bizalmára méltatott”,²² mint ahogy (a Szekfű által írottakkal összhangban) utal arra is, hogy a levéltárnok – kinek „erudíciój[a] nagysága, adatgyűjtésének teljessége valóban csodálatos volt”, a budapesti forrásörző intézmények anyagát pedig nálánál jobban senki sem ismerte²³ – „gazdag gyűjteményének adatait szívesen bocsátotta komoly kutatók rendelkezésére, akik így oly anyaghoz is hozzájutottak, amely nála nélkül rejtve maradt volna előttük.”²⁴

1910-es évekből pedig az akkor már Bécsben működő fiatal Eckhartot és Szekfűt), az 1880–1890-es években maga is az asztaltársaság tagja volt (vö. WAKTOR 2004), de a „bécsiekkel” később sem vesztette el kapcsolatát. Vö. VARDY 1976. 148., GLATZ 1980. 114., SASHEGYI 1987. 200., RESS 2008. xxv.

²¹ SZEKFŰ [1948] 172. Más lapra tartozik, hogy Szekfű 1940-ben, a *Magyar Szemlében* megjelent írásában – itt is elismerve ugyan Tagányi úttörő érdemeit a (sarkosan fogalmazva) „szociologikus” történetírás hazai adaptálásában (lásd: „A múlt század 90-es éveiben kezdődtek azok a polémikák, amelyek során Below és Lamprecht, Schmoller és Rachfahl és mások elsősorban a középkor problémáin kialakították a modern német alkotmány-társadalom-közigazgatás-gazdaságtörténet alapelveit; ezek egy részének szociológiai formulázást Max Weber adott. A német történeti módszer nagy kivirágása volt ez, Ranke óta a legnagyobb, s mi magyarok, akik a század elején Tagányi Károlyt követve fordultunk ez irodalomhoz, sokat tanultunk belőle.” SZEKFŰ 1940. 402–403.) – mintha kárhoztatta is volna e fordulatot, mely szerinte ahhoz vezetett, hogy a magyar historiográfia eltávolodott a Károlyi Árpád nevével fémjelvezhető irányzattól, „melynek központjában épp az államélet, kormányzás, közjog, közigazgatás problémái vannak”, miközben „ugyanazek a többi kutató érdeklődési köréből szinte teljesen kiestek. Az ő [ti. Károlyi – Sz. G.] irányától a század elején Tagányi Károly példájára fordult a kutatás a társadalom, gazdaság, néprajzi élet felé, amire bizonyára szükség is volt, de arra már nem volt szükség, hogy az előbbi felfogástól előnyben részesített problémákat elhanyagoljuk.” SZEKFŰ 1940. 403. Más kérdés, hogy Szekfű idézett szövegének célpontja nem annyira a Tagányi-féle, mintsem inkább a Mályusz Elemér által képviselt historiográfia volt. Vö. ERŐS 2002. 728., 731–732.

²² HOLUB 1924. 833. Lásd még HÓMAN 1922. 179.

²³ Ez ebben az esetben a legkevésbé sem a nekrológ műfajából vagy a személyes emlékezet megszerpítő erejéből fakadó retorikai túlzás. (Lásd még hasonló hangvétellel Hóman gyászbeszédét, MNT Társasági Ügyek 189–190.) Az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Tagányi-hagyaték egészen grandiózus mennyiségű jegyzetanyagot tartalmaz mind a különböző tematikákra gyűjtött források, mind a könyvészeti apparátus vonatkozásában. OSZK Kt. Fol. Hung. 1539–1542, 1546, 1551–1552, 1572–1573., Quart. Hung. 2254–2262, 2264–2268, 2270–2287, 2289, 2292–2294. Vö. GLATZ 1980. 114–115.

²⁴ HOLUB 1924. 834. A szerző itt illusztrációként a „budai basák levelezése kiadóinak előszavá[ra]” hivatkozik. Így a „komoly kutatók” ez esetben a Tagányihoz (de Holubhoz is) sok szálon kötődő Takáts Sándorral, Eckhart Ferencsel és Szekfű Gyulával azonosíthatók, akik az általuk szerkesztett, 1915-ben megjelent munka (*A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553–1589*, melynek Tagányi által birtokolt példánya ma Pécsen található: PEK TGYO C 10736) előszavában – Károlyi Árpád mellett – Tagányinak mondanak köszönetet, „a ki az Országos Levéltár és egyéb gyűjtemények anyagát illető csodálatosan kiterjedt ismereteit rendelkezésünkre bocsátotta olyan tudós egyszerűséggel, mintha csak természetes

Másik biztos támpontunk kettejük érintkezésére – mely egyben átvezet minket a két historikus történetírásában megjelenő tartalmi összefüggések felé is – a történettudomány szakmai szervezeteinek közegében való szerepvállalásuk lehet. Ebben a vonatkozásban a Magyar Történelmi Társulat (MTT)²⁵ és a Magyar Genealógiai és Heraldikai Társaság (MGHT)²⁶ szerepét kell kiemelni, hangsúlyozva azonban, hogy Tagányi aktív működése ezek testületeiben,²⁷ illetve rendezvényein épp Holub pályakezdésének – és ifjonti aktivitásának – éveiben szorult vissza. Így például Tagányi Károly nem volt jelen Holub MGHT-beli „debütálásán” sem, mikor az friss tagként²⁸ 1909 októberében felolvasta a Társaság választmányi ülésén – első jelentős témájához kötődő – értekezését az Istvánffy-családról. A „nagy tetszéssel fogadott felolvasás”-t²⁹ követően az MGHT folyóirata, a *Turul* hasábjain megjelent Holub-tanulmány azonban már nem került el a – gyakorlatilag valamennyi létező hazai (és számos külföldi) szakmai orgánumot, forráskiadványt és szakmunkát nyomon követő³⁰ – országos levéltárnok figyelmét, amint arról saját, „kipreparált” (aláhúzott, kommentált) példánya tanúskodik.³¹ Jelen volt viszont Tagányi – mégpedig Holub Józseffel együtt – Hóman Bálint 1912. február 29-i felolvasásán,³² ahol a fiatal történész

volna, hogy mi olyan levéltári osztályokból is kapjunk budai basáktól származó leveleket, a melyekben rajta kívül senki sem sejtett volna ilyeneket.” TAKÁTS–ECKHART–SZEKFÜ 1915. vi.

²⁵ LUKINICH 1918. Holub József „okl. tanár, nemzeti múzeumi levéltári gyakornok” az MTT 1909. február 18-i ülésén lett társulati tag, Szabó Dezső ajánlásával (SZÁZADOK 1909. 354.), 1916 márciusától pedig a Társulat igazgató-választmányának tagja volt. LUKINICH 1918. 118.

²⁶ SZLOVIKNÉ 1983

²⁷ Tagányi az MTT-nek 1879-ben lett tagja, Thallóczy Lajos ajánlásával (SZÁZADOK 1879. 160.), 1884-től pedig (Csánki Dezsővel egyetemben) a Társulat igazgatóválasztmányának tagja lett. LUKINICH 1918. 119. Az MGHT-nek kezdettől, 1883-tól alapító igazgatóválasztmányi tagja volt csakúgy, mint – sok más jeles személyiség mellett – Pauler, Thallóczy, Csánki vagy Fejérpataky is. SZLOVIKNÉ 1983. 51.

²⁸ Az MGHT 1909. február 25-i igazgatóválasztmányi ülésén, Bártfai Szabó László jegyző ajánlásával lettek a Társaság évdíjas tagjai Eckhart Ferenc „tanárjelölt” és Holub József m. nemzeti múzeumi gyakornok. TURUL 1909. 42.

²⁹ TURUL 1909. 140.

³⁰ Tagányi impozáns és rendezett könyvtárral rendelkezett – mely, ahogy Holub 1924-ben jellemezte, „a jogi, gazdasági és társadalomtudományi, bel- és külföldi szakirodalom értékes műveit foglalja magában kb. 2000 kötetben” (PTE EL VIII. 101. b. A Magyar kir. Erzsébet Tudományegyetem iratai, A Rektori Hivatal iktatott iratai, 10. dob., 1197/1924-25. Jegyzőkönyv az Erzsébet Tud. Egyetem Könyvtári Bizottságának 1924. évi nov. hó 24. tartott üléséről) –, amiről tematikus jegyzékeket vezetett: OSZK Kt. Quart. Hung. 2263. fol. 1–201. Lásd még: jelzet nélküli Leltári napló, „Tagányi Könyvtár” felirattal az Erzsébet Tudományegyetem könyvtárának iratanyagában [1925], PEK TGYO PEKI j. n. A Tagányi-könyvtár (a folyóiratokat nem számítva valójában nagyjából 3000 kötetes) anyagának részleteire: SZEBERÉNYI 2014. – Köszönöm Polyák Petrának, hogy a PTE Egyetemi Levéltár anyagában való kutatásban segítségemre volt.

³¹ TURUL 1909. 112–123. (A folyóirat 1886 és 1923 közötti példányai a Tagányi-hagyatékából: PEK TGYO R 279)

³² TURUL 1912. 41. „Dr. Hóman Bálint egyetemi könyvtartiszt” 1909. május 19-én Holub ajánlásával lépett a Társaság évdíjas tagjainak sorába. TURUL 1909. 85.

A magyar törzsek megtelepedése című értekezését ismertette, melyről az idősebb pályatárs igencsak jó véleménnyel volt.³³

Az 1910-es években Holub mind aktívabb szerepet vállalt a Genealógiai Társaságban – köztük a *Turul* társszerkesztői teendőit³⁴ –, miközben Tagányi, úgy tűnik, szinte teljesen visszavonult az MGHT életéből.³⁵ Nem meglepő tehát, hogy kettejük itteni működésére nem rendelkezünk több adattal, noha a levéltárnok kétségtelenül figyelemmel kísérte a fiatalabb pályatársnak – csakúgy, mint Hómannak vagy Eckhartnak – a Társaság lapjában megjelent kisebb írásait, könyvismertetéseit.³⁶ A másik szakmai ernyőszervezet, a Magyar Történelmi Társulat³⁷ égisze alatt 1917-ben tervbe vett (ám csak a háború után révbe érő) nagyszabású forráskiadvány-sorozat (*Fontes historiae Hungaricae aevi recentioris*) munkálatainak tervezete viszont több vonatkozásban is árulkodó, és egyben jól illusztrálja azt a szakmai és tematikai programot, ami minden kétséget kizáróan a legjelentősebb kapocs volt a két historikus működése között (már az 1910-es évek elejétől), és ami valóban Tagányi Holub történetírásában játszott szerepének forrásvidékére vezet.

A Thallóczy Lajos halála után, 1917 februárjában a Társulat elnökévé választott gróf Klebelsberg Kunó által meghirdetett program a magyar történelem „újabb kori” forrásainak feltárására és publikálására,³⁸ a kor gyakorlatilag vala-

³³ Tagányi kifejezetten nagyra értékelte Hómannak a *Turul* hasábjain publikált írását (TURUL 1912. 89–114.), amint arról temérdek szövegbeli aláhúzása, kommentárja és – a kritikát sem nélkülöző, de alapvetően egyetértő – lapszéli megjegyzése („helyes!”, „úgy van!”, „érdekes!”) tanúskodik (PEK TGYO R 279). Ezek már csak azért is feltűnőek, mert a Tagányi könyveit és saját folyóiratpéldányait tarkító számtalan széljegyzetben másutt egyértelműen (a nem ritkán pikírt) kritikai megállapítások dominálnak. Vö. SZEBERÉNYI 2014.

³⁴ Holub 1912 novemberében lett – Hóman Bálint, Gárdonyi Albert és Szentpétery Imre mellett – az MGHT igazgatóválasztmányi tagja. TURUL 1912. 185. Az 1914 márciusában tartott tisztújítás során a Társaság jegyzőjévé választották (mely minőségében a háború végéig a titkári teendőket is ellátta), miközben ugyanekortól Áldásy Antal mellett a *Turul* társszerkesztői pozícióját is betöltötte (1924-ig). SZLOVIKNÉ 1983. 61.

³⁵ Tagányi 1907-ig szinte valamennyi MGHT-ülésem jelen volt, ezután azonban csak szórványosan jelent meg, 1912 után pedig egyáltalán nem mutatható ki aktivitása a Társaság működésében. (Lásd az MGHT üléseinek jegyzőkönyveit a *Turulban*.)

³⁶ Pl. TURUL 1912. 138–141. (Hóman); TURUL 1913. 158–163. (Eckhart); TURUL 1914. 87., 130–133., TURUL 1916. 104–108., 112. (Holub) (PEK TGYO R 279, Tagányi jelöléseivel.)

³⁷ A magyar történettudomány két szakmai csúcsszervezete, az 1854-ben alapított akadémiai Történettudományi Bizottság és az 1867-től működő MTT közül – noha, a dolog természetéből fakadóan jelentős személyi átfedések voltak a két szervezet között – a századfordulóra egyértelműen az utóbbi vette át a tudományos vezető szerepet. VARDY 1976. 51–52. Kiadói gyakorlatuk tekintetében lásd ROMSICS 2011. 250.

³⁸ A programot, melynek „célja Magyarország története 1687–1848/49-ig terjedő korszakára vonatkozólag gondosan szerkesztett forráskiadványoknak meghatározott tero szerint való közzététele” volt, az MTT 1917. május 24-i ülésén indítványozta Klebelsberg (Vö. SZÁZADOK 1917. 221.), ami „a közgyűlés közönségét szokatlan módon magával ragadta”. SZÁZADOK 1917. 336–337. A *Fontes* publikálása végül csak a háborút követően, 1921-től indult el, és a tervbe vettől némileg eltérő formában valósult meg. VARDY 1976. 55–58., ERŐS 2009. 49., ROMSICS 2011. 251–252.

mennyi számottevő magyar historikusát érintette, így a megvalósítás végett életre hívott intéző-bizottság, illetve a tematikus szakbizottságok személyi összetétele – erre a Társulat „első” (azaz ügyvezető) alelnöke, Csánki Dezső³⁹ tett javaslatot 1917 júniusában⁴⁰ – viszonylag jól reprezentálja a dualizmus utolsó évei történészeinek szakmai (ez esetben inkább a tudományos, mintsem a tudománypolitikai vagy hatalmi térben elfoglalt) pozícióját. Az impozáns névsor tüzetes elemzésére itt nincs mód, így csupán a minket közelebbről érdeklő neveknel maradva: Tagányi Károly a 30 fős intéző-bizottságban⁴¹ betöltött posztja mellett két szakbizottságnak (a közigazgatásinak és a gazdaságtörténetinek) is tagja volt, míg Holub József – a szakbizottságokban tagságot nyertek döntő többségével egyetemben⁴² – egynek, „a közigazgatási szervek és a területi viszonyok történetével foglalkozó osztály”-nak lett munkatársa.⁴³

Tagányi esetében egyik szakbizottsági szerep sem meglepő; a *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* egykori szerkesztőjeként⁴⁴ és számos ott publikált írás szerzőjeként, a századfordulón kiadott *Közgazdasági Lexikon* szócikkeihez írt levéltári forrásismertetései révén,⁴⁵ vagy mint az 1893-ban életre hívott mezőgazdaságtörténelmi monográfia-bizottság társulati előadója⁴⁶ vitán felül a gazdaságtörténelmi kérdések veterán szakértőjének számított. Tagányi életművének ennél is mar-

³⁹ Csánki 1909-től az MTT alelnöke, illetve az MTA Történettudományi Bizottságának elnöke volt. Hivatali pályájának csúcspontját 1913-ban érte el, mikor országos főlevéltárnok lett. SASHEGYI 1982. 432.

⁴⁰ SZÁZADOK 1917. 342–343. A névsort az intéző-bizottsági tagok hozzászólásai nyomán véglegesítették. SZÁZADOK 1917. 415.

⁴¹ Az intéző-bizottságban József Ferenc főhercegen mint védnökön és az MTT vezérkarán (Kleblsberg elnök, illetve a szakbizottságokban posztokat nem viselő Csánki és Fejérpataky alelnökök, továbbá Domanovszky Sándor, a *Századok* szerkesztője, illetve Lukinich Imre főtítkár) kívül olyan neveket találunk – Tagányiétól kívül – mint Békefi Remig, Marczali Henrik, Márki Sándor vagy Károlyi Árpád.

⁴² Kilencvenen egyetlen osztály munkájában kaptak posztot, és mindössze 17-en töltötték be két bizottsági tagságot is egyidejűleg (Tagányi mellett – a teljesség igénye nélkül – Angyal Dávid, Ballagi Aladár, Békefi Remig, Buday László, Eckhart Ferenc, Gombos Albin, Hóman Bálint, Iványi Béla, Illés József, Marczali Henrik, Szádeczky-Kardoss Lajos, Szekfű Gyula; többségük – általában a „fiatalokat” leszámítva, mint Hóman, Szekfű vagy Eckhart – az intéző-bizottságnak is tagjai voltak). Egyedül Károlyi Árpádnak jutott – nyilván szakmai elismerésként és a Kleblsberggel való jó viszony okán is (vö. ERŐS 2009. 49.) – az intéző-bizottsági tagság mellett három szakbizottsági hely is. SZÁZADOK 1917. 342–343. Mindazonáltal túlzottan erős következtetéseket nem érdemes levonni a „csupán” egyetlen szakbizottságban szerephez jutók vonatkozásában, mivel Holubé mellett ebben a csoportban is olyan nevek szerepelnek, mint Áldásy Antal, Domanovszky Sándor, Kováts Ferenc, Karácsonyi János, Takáts Sándor vagy Szentpétery Imre.

⁴³ Csánki előterjesztése hangsúlyozza, hogy a felállított öt osztály (általános történet; közigazgatás; társadalom; nemzetiségi, vallási és művelődési viszonyok; gazdaság) munkáját végző szakbizottságok tagjai „a tényleges munkatársak”. SZÁZADOK 1917. 342.

⁴⁴ Vö. KÖVÉR 2013. 202–211.

⁴⁵ Vö. BOGNÁR 2010. 207–208.

⁴⁶ OSZK Kt. Fol. Hung. 1547. fol. 10–22.: Tagányi Károly jelentése a magyar mezőgazdaság történetének tanulmányozásához kiküldött albizottság megállapodásairól (1893) Vö. LUKINICH 1918. 90–92., SASHEGYI 1979. 7.

kánsabb elemét jelentették azonban – egész munkásságán vörös fonalként fut végig – a közigazgatás történetére, azon belül is a megyére vonatkozó intézmény- (és társadalom-)történeti vizsgálatai.⁴⁷ Szempontunkból itt még jelentősebb azonban, hogy – noha a századforduló után a megyemonográfia-írás „láza” alábbhagyott⁴⁸ –, az ebben a vonatkozásban kurrens „módszertani útmutatót” maga Tagányi alkotta meg,⁴⁹ és egyébként követte általa (is) jegyzett „klasszikus monografiájában”.⁵⁰ Holub Józsefnek a *Fontes*-bizottság közigazgatás-történeti „osztályában” viszont történetesen éppen azon, 1917-ben már hosszú évek óta folytatott kutatásai biztosítottak helyet, melyek Zala megye történeti monografiájának megírását célozták.⁵¹ Kettejük személyes nexusának alapját is gyanítható-

⁴⁷ TAGÁNYI 1882, TAGÁNYI 1883, TAGÁNYI 1894, TAGÁNYI 1899, TAGÁNYI 1901, TAGÁNYI 1913, SZOLNOK-DOBOKAVÁRMEGYE 1900–1905, továbbá rendes akadémiai székhelyűjének töredékes kézírata: OSZK Kt. Fol. Hung. 1543. fol. 1–15. [1924] (VARGA 1993) Vö. BOGNÁR 2012. 63–66. Holub 1924-ben írt nekrológjának „szűziséje” is arra vall, hogy a szerző (egyébként joggal) Tagányi megyetörténeti kutatásait tekintette az életmű vezérfonalának. HOLUB 1924. Ebben a vonatkozásban (is) éles a kontraszt a Csánki Dezső által jegyzett nekrológgal, ami szinte csak epizódként említi meg Tagányi megyére vonatkozó vizsgálatait (CSÁNKI 1924. 207.), mintegy illusztrálendő a műfajtól elvárhatóan kellően szofisztikált megjegyzések közé rejtett kritikai „tételmondatát”, miszerint, „ily kiszélesült tárgykör [ti: Tagányi szerteágazó érdeklődési területe] nem alkalmas (...) egységes nagy mű megalkotására”. CSÁNKI 1924. 206. Csánki írása egyébként bővelkedik a hasonló, többé-kevésbé bújtatottan pikírt megjegyzésekben.

⁴⁸ Vö. GAZDA 1984

⁴⁹ TAGÁNYI 1894

⁵⁰ Hóman Bálint minősítette így 1912-ben, már említett *Turul*-beli tanulmányában a Tagányi közreműködésével készült „Szolnok-Dobokavármegye”-t. (Lásd TAGÁNYI 1901, SZOLNOK-DOBOKAVÁRMEGYE 1900–1905) *TURUL* 1912. 101. Tagányi – némi szakmai hiúságról téve tanúságot – saját példányában aláhúzta a „klasszikus monográfia” kifejezést. PEK TGYO R 279

⁵¹ Persze egyéb eredményei mellett. (Lásd Holub ez idő szerinti publikációinak jegyzékét: ÁDÁM 1986. 23–24.) Mindazonáltal érdekesen szemlélteti Holub József munkásságának (másokhoz viszonyított) szubjektív szakmai megítélését Fejérpataky László 1918 áprilisi jelentése a Szilágyi Sándor-díj odaítélése tárgyában. A Fejérpataky mellett Gombos Albin és Domanovszky Sándor alkotta bizottság a *Századokban* 1913 és 1917 közt megjelent legjobb publikáció díját Eckhart Ferenc tanulmányának (*Hiteles helyeink eredete és jelentősége*, 1913) ítélte oda. Noha a másutt megjelent írások itt nyilván nem jöhettek számításba, továbbá semmi okunk kételkedni a bizottság szakmai ítéltének objektivitásában, Fejérpataky felvezetése mégis sokatmondó: „[Ö]rvendetes zavarba hozott bennünket az említett öt évfolyam gazdag tartalma. **A mesterek közül** Angyal Dávid, Csánki Dezső, Fraknoi Vilmos, Karácsonyi János, Marczali Henrik, Márki Sándor és Wertheimer Ede keresték föl tanulmányaikkal a *Századokat*, **mellettük** Barabás Samu, Dékány István, Fest Aladár, Hóman Bálint, Gárdonyi Albert, Kiss István, Lukinich Imre, Szabó Dezső és Szekfű Gyula minden tekintetben elismerésreméltó és érdemes dolgozatait említjük meg, **az ifjabbak közül pedig** Auner Mihály, Bartoniek Emma, Fehér Géza és Holub József értekezése vonták magukra figyelmünket.” (Kiemelések tőlem – Sz. G.) *SZÁZADOK* 1918. 327. Az idézett névsort és „besorolást” nem is az teszi feltűnővé, hogy Holub 1917-ben a *Századokban* két írást is közzé tett (*A nádor szerepe a koronázáson; Zala vármegye vámhelyei és úthálózata a középkorban*), vagy hogy Hómannal, Lukinichsal, Szabóval vagy Eckharttal egy korosztályhoz tartozván aligha volt életkori tekintetben náluk „ifjabbnak” mondható (Hómannal vagy Eckhartnál történetesen idősebb volt), hanem hogy éppen ekkor jelent meg a Fejérpataky-émlékkönyvben *A főispán és alispán viszonyának jogi természeté. Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez* című tanulmánya is (HOLUB 1917) – vélhetőleg a legnyomósabb aktuális érveként a *Fontes*-szakbizottság munkájában való részvétel mellett –, amit nem kisebb szaktekintély értékelt Szekfű *Seruiensek és familiárisok*-ával azo-

an Holub Zalával kapcsolatos (levéltári) kutatásaiban fedezhetjük fel, noha azt újfent érdemes hangsúlyozni, hogy Tagányi és Holub kapcsolatának történetére vonatkozó *közvetlen* források e képen számottevően módosíthatnak. Az mindenestre bizonyos, hogy a két történész munkássága közti historiográfiai kapcsolat legerősebb nyomai feltétlenül a megyetörténet-írásban rejlenek.

Önálló elemzést érdemel annak a szűkebben vett medievisztikai problémának a tárgyalása, hogy Holub József középkori megyéről vallott nézetein milyen módon és mértékben hagytak nyomot Tagányi igazgatástörténeti munkásságának elemei, így itt illusztrációként csupán egyetlen (kézenfekvő), inkább historiográfiai, mintsem tartalmi jellegű összefüggés felvillantására szorítkozom.

Holub pályáján – noha még frissen végzett bölcsészdoktor volt – a Marczali Henrik ajánlásával elnyert⁵² Zala-monográfiára való felkérés vállalása (egészen korai, Tolna megye történetére vonatkozó „kalászatai” dacára⁵³) tulajdonképpen jelentős témamódosítást jelentett a szintén épp csak megindított, ráadásul eredményes⁵⁴ Istvánffy-kutatásokhoz képest. A nagy hévvel és a szűkre szabott határidő szorításában⁵⁵ megkezdett megyekutatás gyümölcse, a mára klasszikusnak számító monográfia első (és egyetlen befejezett) kötete⁵⁶ azonban csak 1929-ben jelent meg, noha a téma 1910-től (többé-kevésbé) folyamatosan Holub kutatásainak homlokterében állt.⁵⁷ A megjelent kötet előszavában a szerző áttekintet-

nos kaliberű munkának, mint Károlyi Árpád: „*Holub műve hát kiegészíti Szekfűét. Ketten együtt adják a magyar középkor (XIII.–XV. század) közigazgatási szervezetének nagy vonásokban megrajzolt, de teljesen világos képét (...) melyért méltán illeti meg a két szerzőt az úttörés pálmája.*” SZÁZADOK 1918. 414. Gyaníthatóan ez tehát éppen az a pont 1917/1918 körül, amikor az akkor 32 éves Holub szakmailag végleg maga mögött hagyta az „ifjabbak” körét. Lásd még Károlyi recenziójának ide vágó megjegyzését: „*Holub e szép tanulmányban a jog- és közigazgatás-történelem nagy készségszerű és sokat ígérő munkássá vá küzdötte föl magát egy csapásra.*” (Kiemelés tőlem – Sz. G.) SZÁZADOK 1918. 416.

⁵² HOLUB 1929. xii–xiii.

⁵³ ÁDÁM 1986. 23., NAGY-SZABÓ 2006. 164.

⁵⁴ Holub 1909-ben Schwartner-díjat nyert Istvánffy Miklós krónikájáról írt pályaművével. CSIZMADIA 1967. 119.

⁵⁵ A munka befejezésének eredeti határideje 1915. január 1. volt, amiről azonban gyorsan kiderült, hogy tarthatatlan. HOLUB 1929. xiii., xviii. Vö. SZABÓ Cs. 1987

⁵⁶ A monográfia eredeti terve – az 1910 februárjában megkötött szerződés szerint – „*legalább három külön-külön 30–40 ívet magában foglaló*” kötetről szólt, melyek „*Zalavármegye általános történetét [tárgyalják] a legrégebb időktől 1872-ig, a vármegye részleges történetét az egyes községek szerint, továbbá a vármegye nemes családainak történetét a modern tudományos történetírás által követelt formában, az összes kiadott, valamint a vármegyei és más (országos, nemzeti múzeumi, káptalani, konventi, családi) levéltárakban őrzött eredeti okmányok, jegyzőkönyvek s más források alapján, különös tekintettel a művelődési viszonyokra, kijelölve a helyet, melyet a vármegye hazánk politikai és művelődési történetében elfoglal.*” 2318/1910. sz. alatti szerződés Zalavármegye történeti monográfiája ügyében, 1910. febr. 22. Holub-cs. iratai, NAGY-SZABÓ 2006. 170–171. Vö. HOLUB 1929. xiii, xxi–xxii. A kéziratban maradt további kötetek/ részletek sorsára: CSIZMADIA 1967. 119., BILKEI 2006. 16–17.

⁵⁷ Ez részint a zalai Monográfia-Bizottságnak évente írt beszámolóiból (NAGY-SZABÓ 2006. 171–172., BILKEI 2006. 14.), részint pedig a Széchényi Könyvtár munkatársainak tevékenységéről szóló éves jelentésekből tudható. Ami ez utóbbiakat illeti, a „*Zala vármegye megbízásából dolgozik a vármegye történeti monografiáján*”-jellegű bejegyzések az 1910–1912 közötti években és 1914-ben sorjáznak (MKSz 1911. 116., MKSz 1912. 211., MKSz 1913. 207., MKSz 1915. 145.), 1913-ból és 1915–1918 között

te az az idő szerinti historiográfiai (ez esetben inkább módszertani) előzményeket,⁵⁸ így az 1872-es Pesty–Fraknoi-féle⁵⁹ és az 1894-es Tagányi által lefektetett megye-kutatási koncepció⁶⁰ mellett már természetesen Mályusz Elemér 1924-es „helytörténetírói” programja⁶¹ is említésre került.⁶² Mindazonáltal, a tartalom-elemzést itt mellőzve is leszögezhető, hogy Holub munkája – Mályusszal folytatott diskurzusa és talán a fiatalabb pályatárs befolyása dacára is⁶³ – alapvetően a Tagányi-féle metódust követte.⁶⁴ Ezt több mérvadó kortárs vélemény is aláhúzza. 1931-ben Váczy Péter a helytörténeti kutatás problémáit elemezve vélekedett

azonban hiányoznak, mint ahogy a forradalmak és a kezdődő konszolidáció utáni első ismert évből, 1922-ből is. (MKSz 1914. 214., MKSz 1916. 142., MKSz 1917. 143., MKSz 1918. 142–143., MKSz 1919. 65., MKSz 1923. 146–147.) Holub 1923 végén, pécsi nyilvános rendkívüli tanári kinevezése kapcsán hagyta el az OSZK kötelékét, ekkor már mint az Országos Magyar Gyűjteményegyetem VI. fizetési osztályába sorolt igazgató-őr/ főkönyvtárnok. MKSz 1923. 157., 277–278., MKSz 1924. 113–115. Azaz, az anyaggyűjtés nagyja még a háború kitörése előtt történt – 1912 nyarát például egészében az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárának anyagában kutatva töltötte (lásd Jelentés Zalavármegye történeti monografiájának megírásához tett kutatásokról, 1912. Holub-cs. iratai, aláírás és dátum nélküli piszkolat, NAGY-SZABÓ 2006. 171–172.), ahol roppant valószínű, hogy Tagányi őt is (mint másokat, vö. SASHEGYI 1987. 200.) személyesen instruálhatta –, és noha időközben több zalai vonatkozású (vagy a monográfia kapcsán gyűjtött anyagból építkező) írást is publikált, a kötet összeállítása már Pécsen történt. Vö. BILKEI 2006. 14–15. Mindazonáltal rövidebb levéltári kutatásokat (Zalaegegerszegen, Keszthelyen, Zalavárott) még az 1920-as évek közepén is folytatott a témában, amint arról a *Dunántúl* 1925 nyarán röviden be is számolt (*Pécsi egyetemi tanár írja Zalamegye történetét*), egyben az első kötet sajtó alá rendezéséről is hírt adva. *Dunántúl*, 1925. július 29. 5. (Köszönöm Dezső Krisztinának, hogy felhívta a figyelmemet az adatra. – Sz. G.)

⁵⁸ HOLUB 1929. xix–xx.

⁵⁹ PESTY–FRANKL 1872

⁶⁰ TAGÁNYI 1894

⁶¹ MÁLYUSZ 1924 [2003]

⁶² A mindössze 24 éves Mályusz 1922-ben publikálta *Turóc megye kialakulása* című doktori értekezését, amivel nyomban a megyetörténet-írás meghatározó szerzőjévé vált. MÁLYUSZ 1922.

⁶³ Mályusz 1927 júniusában arról biztosította Holubot, hogy „[a] zalai monográfia beosztását illetőleg véleményem teljesen egyezik a Tieddel. Úgy képelem, hogy a török-idő három olyan korszakra szabdalta szét a megye életét, hogy még a családok, vagy legalább a legtöbb család életében is speciális határvonal a XVI. és a XVIII. század. Lehet, hogy csalódom, de úgy érzem, hogy a középkor különálló periódus, úgy hogy nagyon szerencsés gondolatnak tartom ezt a periodust zárt egészé tenni a családtörténeti rész Általad jelzett elkészítésével. Csak egyetlen egy szerény javaslatom volna: nem volna-e jó a középkor végét Zalánál nem 1526-ra, hanem a török foglalás első éveire tenni? Azt hiszem, ilyen módon nagyon természetesen adódna a munka. *’Salva tamen decisione.’*” Mályusz Elemér levele Holub Józsefhez, 1927. június 13. Holub-cs. iratai, NAGY-SZABÓ 2006. 173. Ami a periodizációt illeti, a középkor tárgyalását eredetileg (1910 végén) Holub is Mályusz javaslatához hasonlóan az 1540-es évekig gondolta elvinni, végül azonban mégis 1526 mellett döntött, melynek könyve előszavában adja indoklását. HOLUB 1929. xiv–xv.

⁶⁴ Már csak azért is, mert Mályusz a középkor vonatkozásában maga is kifogástalannak találta a Tagányi-féle koncepciót: „Mivel a középkori kutatás terén a Tagányi-féle program a helyes irányú fejlődést jelzi, **nincs semmi hozzátenni valónk.**” MÁLYUSZ 1924 [2003] 496. (Kiemelés tőlem – Sz. G.) Mindazonáltal Mályusz programja módosított a megyekutatás addigi fókuszán – ez mindenekelőtt tanítványainak (Szabó István, Fügedi Erik, Balázs Éva, Iczkovits Emma, Maksai Ferenc, Jakó Zsigmond, Ila Bálint stb.) az 1930-as évek végétől, zömmel a *Település- és Népiségtörténeti Értekezések* sorozatban megjelent munkáiban figyelhető meg – azzal, hogy az intézmény- és igazgatástörténetről a társadalomtörténet felé mozdította el azt. Vö. MÁLYUSZ 1994. 15., BERLÁSZ 1943. 1088., ERŐS 2009. 53.

úgy, hogy – noha magának Tagányinak a programját hatásában meglehetősen negatív végkimenetelűnek értékelte,⁶⁵ és inkább a Mályusz-féle elképzelések mellett tört lándzsát⁶⁶ – bár „*Holub az általánosan elfogadott megye-elmélethez csatlakozott*”,⁶⁷ olyan művet alkotott „*melynél nagyobb tudományos felkészültséggel írt helytörténetet nehezen lehet elképzelni*”.⁶⁸ A monográfia megjelenését követően, 1930 tavaszán Holubnak írt számos (Szekfútól, Csánkitól, Domanovszkytól és másoktól érkező) gratuláló levél⁶⁹ közül két értékelés szempontunkból viszont különösen is figyelemre méltó. Mályusz Elemér sorai tudniillik Holub művét „*az első modern megyei monográfiának*” minősítik,⁷⁰ míg Hóman Bálint egyenesen úgy fogalmaz, hogy „*[b]átran kimondhatjuk, hogy Zala megye története a legjobb összes megyei monográfiánk között még Szolnok-Dobokát sem véve ki,*⁷¹ *hol az általánosság Tagányi minden találékonyság[á]ban és genialitása mellett*⁷² *is hiányos*”.⁷³ Azaz, kevés kétségünk lehet afelől – ahogy a kortársaknak sem volt –, hogy Holub József 1929-es Zala-kötetében tisztelhetjük a Tagányi Károly-féle programot követő megyemonográfiák legtisztább kivitelű, egyben utolsó⁷⁴ darabját.

RÖVIDÍTÉSEK

MKSz	<i>Magyar Könyvszemle</i> . A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Közlönye, Budapest
OSZK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest
Fol. Hung.	
Quart. Hung.	OSZK Kt., Magyar nyelvű kötetes kéziratok
Oct. Hung.	
PEK TGYO	Pécsi Egyetemi Könyvtár, Történeti Gyűjtemények Osztálya, Pécs
PEKI	A Pécsi Egyetemi Könyvtár Irattára

⁶⁵ „*Tagányi bizonyára nem gondolt arra, hogy midőn a dilettantizmus ellen állít fel követendő elveket, a dilettantizmusnak nyújt segítséget. Az általa formulázott elv nem tudósokat, hanem műkedvelőket nevel.*” VÁCZY 1931. 72.

⁶⁶ VÁCZY 1931. 65.

⁶⁷ VÁCZY 1931. 59.

⁶⁸ VÁCZY 1931. 58. „*A történetíró a helyi anyagból felhasznált mindent, amit felhasználni érdemes volt, s kiaknázza mindazt az értéket, amit helytörténeti adatai az általános történeti megismerés szempontjából jelentenek. Éppen azért joggal tekinthetem úgy munkáját, mintha Zalamegye történetét nem is Holub József írta volna, hanem a Történetíró.*” VÁCZY 1931. 58–59.

⁶⁹ NAGY-SZABÓ 2006. 173–176.

⁷⁰ Mályusz Elemér levele Holub Józsefhez, 1930 [tavasz?] Holub-cs. iratai, NAGY-SZABÓ 2006. 175.

⁷¹ TAGÁNYI 1901, SZOLNOK-DOBOKAVÁRMEGYE 1900–1905

⁷² Hóman Tagányi munkásságáról: HÓMAN 1922. 179–180.

⁷³ Hóman Bálint levele Holub Józsefhez, 1930. március 20. Holub-cs. iratai, NAGY-SZABÓ 2006. 176.

⁷⁴ Holub mintaszerű kötete a középkori megye-kutatás ezen „avított” (intézménytörténeti) formája előtt évtizedekre „le is zárta” az utat azzal, hogy Zalára vonatkozó eredményei – persze kiterjesztett értelmezéssel – más megyék középkori történetére is vonatkoztathatóaknak tűntek. Vö. CSIZMADIA 1967. 120., továbbá kritikailag: C. TÓTH 2008. 7., TRINGLI 2009. 487.

PTE EL
SZÁZADOK
TURUL

Pécsi Tudományegyetem, Egyetemi Levéltár, Pécs
Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye, Budapest
Turul. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye,
Budapest (= PEK TGYO R 279, 1886–1923 között a Tagányi-
hagyatékából)

IRODALOM

- ÁDÁM 1986 Dr. Holub József és Dr. Irk Albert pécsi professzorok munkássága. Szerk. ÁDÁM Antal. Pécs, 1986. (*Studia iuradica auctoritate universitatis Pécs publicata*, 109.)
- BENEDEK 1986 BENEDEK Ferenc: Holub József, a professzor. In: ÁDÁM 1986. 19–21.
- BENKE 1998 BENKE József: Holub József. In: BENKE József: Az Erzsébet Tudományegyetem rektorai és dékánjai. Pécs, 1998. 88–90.
- BERLÁSZ 1943 BERLÁSZ Jenő: A magyar gazdaság- és társadalomtörténetírás kialakulása. = *Közgazdasági Szemle*, 1943. nov.–dec., 1076–1096.
- BILKEI 2006 ŐRINÉ BILKEI Irén: Holub József zalai munkássága. In: SZEKERES 2006. 13–18.
- BOGNÁR 2008 BOGNÁR Szabina: Százötven éve született Tagányi Károly (Nyitra, 1858. március 19. – Budapest, 1924. szeptember 9.) = *Néprajzi Hírek*, 2008/2. 60–69.
- BOGNÁR 2009 BOGNÁR Szabina: Tagányi Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről – a jogszokásgyűjtés tudományos programja. In: *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Szerk. MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra. Budapest, 2009. 292–309.
- BOGNÁR 2010 BOGNÁR Szabina: „Mivé lesz a styl?” Tagányi Károly történetírói pályakezdése. In: „*Alattad a föld, fölötted az ég...*” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk. BALOGH Margit. Budapest, 2010. 201–224.
- BOGNÁR 2012 BOGNÁR Szabina: (Lokál)patriotizmus és tudományos helytörténetírás. Tagányi Károly helytörténetírói munkássága. = *Modern Magyarország*, 1. (2012):1. 62–85.
- CSÁNKI 1924 CSÁNKI Dezső: Tagányi Károly (1858–1924). = *Levéltári Közlemények*, 2. (1924):1–4. 205–208.
- CSÍKI 2003 CSÍKI Tamás: Társadalomábrázolások és értelmezések a magyar történeti irodalomban (1945-ig). Debrecen, 2003.
- CSÍKI – HALMOS – TÓTH 2003 CSÍKI Tamás – HALMOS Károly – TÓTH Árpád: A magyar társadalomtörténet-írás története a kezdetektől napjainkig. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Szerk. BÓDY Zsombor – Ö. KOVÁCS József. Budapest, 2003. 208–240.
- CSIZMADIA 1967 CSIZMADIA Andor: A jogtörténeti oktatás a pécsi tudományegyetemen a két világháború között. Kérészy Zoltán és Holub József munkássága. In: *Jubileumi Tanulmányok*, 2. Szerk. PAP Tibor. Pécs, 1967. 107–128.

- DELACASSE 2006 Korsósné DELACASSE Krisztina: Holub, a jogtörténész. In: SZEKERES 2006. 6–12.
- ERŐS 2002 ERŐS Vilmos: Utószó. In: SZEKFŰ Gyula: Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette és a kiegészítő jegyzeteket írta ERŐS Vilmos. Budapest, 2002. 715–738.
- ERŐS 2009 ERŐS Vilmos: A magyar történetírás a két világháború közötti időszakban. = *Valóság*, 2009/2. 49–68.
- ERŐS 2012 ERŐS Vilmos: A magyar történetírás a dualizmus korában. = *Valóság*, 2012/2. 22–40.
- FÉNYES [1993] FÉNYES Miklós: A pécsi egyetemi könyvtár története az 1920–1930-as években. A könyvtári irattári dokumentumok alapján. Összeállította FÉNYES Miklós. Kézirat. [Pécs, 1993.] (= PEK TGYO S 11417)
- GAZDA 1984 GAZDA István: Függelék. A vármegyertörténeti sorozatok. In: BODOR Antal – GAZDA István: Magyarország honismereti irodalma 1527–1944. Budapest, 1984. 457–482.
- GLATZ 1980 GLATZ Ferenc: Történetíró és politika. Szekfű, Steier, Thim és Miskolczi nemzetről és államról. Budapest, 1980.
- GLATZ 2010 GLATZ Ferenc: Lajos Thallóczy – Historiker der Habsburgermonarchie. In: Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Die Entdeckung der Vergangenheit von Bosnien-Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft. Hrsg. JUZBAŠIĆ, Dževad – RESS, Imre. Sarajevo–Budapest, 2010. 19–29.
- GUNST 2000 GUNST Péter: A magyar történetírás története. Debrecen, 2000.
- HOLUB 1912 HOLUB József: Istvánffy Pál. In: Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. Szerk. PINTÉR Jenő. Budapest, 1912. 222–237. (= Különlenyomat a Békefi-Emlékkönyvből, PEK TGYO 130461)
- HOLUB 1917 HOLUB József: A főispán és alispán viszonyának jogi természete. Adatok középkori vármegyei közigazgatásunk történetéhez. Budapest, 1917.
- HOLUB 1924 HOLUB József: Tagányi Károly. 1858. márc. 19 – 1924. szept. 9. = *Századok*, 1923–1924. 833–837.
- HOLUB 1929 HOLUB József: Zala megye története a középkorban. 1. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929.
- HÓMAN 1922 HÓMAN Bálint: Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. A családjog és öröklési jog köréből. Budapest, 1919. M. Néprajzi Társ. 85. l. – Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. berlin, 1922. Vereinigung Wissenschaft. Verleger. 128. l. [Könyvismertetés] = *Történeti Szemle*, 1922. 175–180.
- KAJTÁR 1986 KAJTÁR István: Holub József, a történész. In: ÁDÁM 1986. 15–18.
- KAJTÁR 2001 KAJTÁR István: Holub József (1885–1962). In: Magyar Jogtudósok 2. Szerk. HAMZA Gábor. Budapest, 2001. 119–128.
- KOMJÁTHY 1962 KOMJÁTHY Miklós: Holub József, 1885–1962. = *Levéltári Közlemények*, 1962. 304–305.

- KÖVÉR 2013 KÖVÉR György: A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle (1894–1906) gazdaságtörténete. Intézményi megközelítés és historiográfia. = *Történelmi Szemle*, 2013/2. 201–224.
- LACZKÓ 1920 LACZKÓ Géza: Az Eötvös-Collegium, középiskolai tanárjelöltek állami internátusa. = *Nyugat*, 13. (1920):2. 817–818.
- LAKOS 2006 LAKOS János: A Magyar Országos Levéltár története. Budapest, 2006.
- LÉDERER 1978 LÉDERER Emma: A magyarországi polgári történettudomány története (1945-ig). Budapest, 1978.
- LENGVÁRI 2006 LENGVÁRI István: Holub József mint egyetemi vezető (1929–30, 1943–44, 1944–45.) In: SZEKERES 2006. 19–24.
- LUKINICH 1918 LUKINICH Imre: A Magyar Történelmi Társulat története 1867–1917. Alapításának félszázados évfordulójára. Budapest, 1918.
- MNT Társasági Ügyek Társasági Ügyek. [Magyar Néprajzi Társaság]. Tagányi Károly halála és az ezzel kapcsolatos intézkedések. = *Népelet* (Az „Ethnographia” harmadik folyama), I–II. [34–35.] (1923–1924): júl.–dec. 187–192.
- MÁLYUSZ 1922 MÁLYUSZ Elemér: Turóc megye kialakulása. Budapest, 1922.
- MÁLYUSZ 1924 [2003] MÁLYUSZ Elemér: A helytörténeti kutatás feladatai. In: MÁLYUSZ Elemér: Klió szolgálatában. Válogatott történelmi tanulmányok. Szerk. SOÓS István. Budapest, 2003. 493–512. (eredetileg: = *Századok*, 1923–1924. 538–566.)
- MÁLYUSZ 1994 MÁLYUSZ Elemér: Előadások a népiségtörténetről. In: MÁLYUSZ Elemér: Népiségtörténet. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket készítette SOÓS István. Budapest, 1994. 7–17.
- MÓRÓ 2000 MÓRÓ Mária Anna: Pécsi Püspöki Könyvtár – Pozsonyi Egyetemi Könyvtár – az Erzsébet Tudományegyetem Könyvtára. In: A könyv- és könyvtárkultúra ezer éve Baranyában. Tanulmányok. Szerk. BODA Miklós et al. Pécs, 2000. 212–221.
- NAGY 2009 NAGY Janka Teodóra: A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében. In: Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből. Szerk. MEZEY Barna – NAGY Janka Teodóra. Budapest, 2009. 83–95.
- NAGY – SZABÓ 2006 NAGY Janka Teodóra – SZABÓ Géza: Ecsetvonások Holub József tudományos portréjához. In: Tolna megyei levéltári füzetek, 11. Szerk. DOBOS Gyula. Szekszárd, 2006. 159–183.
- PAIS 1924 PAIS Dezső: Tagányi Károly. = *Napkelet*, 4. (1924): jún. – dec./ 6–10. 281–283.
- PAKSA 2011 PAKSA Rudolf: Szekfű Gyula alma matere. In: A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a 20. század első felében. Szerk. ÚJVÁRY Gábor. A szerk. munkatársa NAGY József Zsigmond. Budapest, 2011. 14–27.
- PERES 2008 PERES Zsuzsanna: Kérészy Zoltán és Holub József. In: Pécsi jogászprofesszorok emlékezete (1923–2008). Antológia. Szerk. KAJTÁR István. Pécs, 2008. 123–134.

- PESTY–FRANKL 1872 PESTY Frigyes – FRANKL Vilmos: A vármegyék történeti monographiájának tervrajza. = *Századok*, 1872. 412–416.
- RESS 2008 RESS Imre: A badeni levéltári egyezmény létrejötte. A levéltári jogvita történelmi gyökerei – a nemzeti levéltárak és a Monarchia levéltári öröksége. In: *A Monarchia levéltári öröksége. A badeni egyezmény létrejötte (1918–1926)*. Szerk. RESS Imre. Budapest, 2008., xxi–lxiv.
- ROMSICS 2011 ROMSICS Ignác: *Clio* bővületében. Magyar történetírás a 19–20. században – nemzetközi kitekintéssel. Budapest, 2011.
- ROTTLER 1983 ROTTLER Ferenc: Erdélyi László társadalomtörténeti „új rendszer”. (Az Erdélyi-Tagányi-vita). In: *Összehasonlító jogtörténet. Bolgár Elek-Emlékkönyv*. Szerk. HORVÁTH Pál – RÉVÉSZ T. Mihály. Budapest, 1983. 235–250.
- SASHEGYI 1976 SASHEGYI Oszkár: Az Országos Levéltár személyzete, 1874–1903. = *Levéltári Közlemények*, 1976. 217–245.
- SASHEGYI 1978 SASHEGYI Oszkár: Az Országos Levéltár személyzeti viszonyai a XX. század elején (1903–1922). = *Levéltári Közlemények*, 1978. 23–43.
- SASHEGYI 1979 SASHEGYI Oszkár: Az Országos Levéltár kiadványkészítő tevékenységének száz éve, 1874–1974. = *Levéltári Közlemények*, 1979. 3–21.
- SASHEGYI 1982 SASHEGYI Oszkár: Csánki Dezső. Egy tudós életpályája a polgári kori Magyarországon. = *Békési Élet*, 17. (1982):4. 427–437.
- SASHEGYI 1987 SASHEGYI Oszkár: Az Országos Levéltár dolgozói a Belügyminisztérium főhatósága alatt. Fogalmazók, kezelők és szolgák, 1874–1922. = *Levéltári Közlemények*, 1987. 195–208.
- SOMKUTI 2002 SOMKUTI Gabriella: Az Országos Széchényi Könyvtár története, 1802–1918. Budapest, 2002.
- SZABÓ Cs. 1987 SZABÓ Csaba: Holub József monográfiája Zala vármegye középkori történetéről. = *Honismeret*, 1987/2. 18–20.
- SZABÓ P. 1940 SZABÓ Pál: A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága. Pécs, 1940.
- SZEBERÉNYI 2014 SZEBERÉNYI Gábor: Holub József és a Tagányi-könyvtár Pécsre kerülése. = *Per aspera ad astra*, 2014/2. (<http://per-aspera.pte.hu>)
- SZEKERES 2006 Történészek és jogtörténészek Holub Józsefről. Szerk. SZEKERES Róbert. Pécs, 2006. (A Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékének kiadványai, 9. Új sorozat, 6.)
- SZEKFŰ 1940 SZEKFŰ Gyula: A Mátyás-émlékkönyv tegnap és ma. = *Magyar Szemle*, 38. köt. (1940):1–6. 398–404.
- SZEKFŰ [1948] SZEKFŰ Gyula: Visszaemlékezés a pályakezdsre, 1948. In: *Szekfű Gyula. Vál., sajtó alá rendezte, a bevezetést írta DÉNES Iván Zoltán*. Budapest, 2001. 167–175.
- SZILÁGYI 2007 SZILÁGYI Ágnes Judit: Érdekes személyiségek, emlékezetes viták a magyar történetírásban. 27 történészportré. Budapest, 2007.
- SZITA 1986 SZITA János: Holub József, a jogtörténész. In: *ÁDÁM* 1986. 9–14.
- SZLOVIKNÉ 1983 SZLOVIKNÉ Berényi Márta: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság története. 1. rész: 1883–1921. = *Levéltári Szemle*, 33. (1983): 1–3. 51–84.

- SZOLNOK-
DOBOKAVÁRMEGYE
1900-1905 Szolnok-Dobokavármegye monographiája. I. kötet: TAGÁNYI Károly - RÉTHY László - POKOLY József: A vármegye általános leírása, multja és megalakulásának ismertetése. Deés, 1901.; II-VII. kötet: A vármegye községeinek vázlatos története. Tagányi Károly, Réthy László és saját kutatása, adatgyűjtése alapján írta KÁDÁR József. Deés, 1900-1905. (= PEK TGYO 7513, 69)
- TAGÁNYI 1882 TAGÁNYI Károly: *Beregovármegye Monographiája*. Írta Lehóczky Tivadar. I-II. Ungvártt, 1881. [Könyvismertetés] = *Századok*, 1882. 156-161.
- TAGÁNYI 1883 TAGÁNYI Károly: Pesty munkája a várispánságokról. = *Budapesti Szemle*, 1883. 35. kötet, 80.szám 227-250.
- TAGÁNYI 1894 TAGÁNYI Károly: Vélemény a megyei monographiák ügyében. = *Századok*, 1894. 364-371.
- TAGÁNYI 1899 TAGÁNYI Károly: Megyei önkormányzatunk keletkezése. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1899. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XVIII/6.)
- TAGÁNYI 1901 TAGÁNYI Károly: Szolnok-Doboka vármegye területének története a honfoglalástól az önkormányzat behozataláig, a IX. századtól a XIV. századig. In: SZOLNOK-DOBOKAVÁRMEGYE, 1. köt. (1901) 227-250.
- TAGÁNYI 1913 TAGÁNYI Károly: Vármegyéink eredetének kérdése. = *Történeti Szemle*, 1913/4. 510-541.
- TAGÁNYI 1919 TAGÁNYI Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. I. rész. A családjog és öröklési jog köréből. Budapest, 1919. (Néprajzi Könyvtár, Új sorozat, 1.)
- TAKÁTS - ECKHART -
SZEKFÚ 1915 A budai basák magyar nyelvű levelezése. I. 1553-1589. Szerk. TAKÁTS Sándor - ECKHART Ferenc - SZEKFÚ Gyula. Budapest, 1915. (= PEK TGYO C 10736)
- C. TÓTH 2008 C. TÓTH Norbert: Szabolcs megye működése a Zsigmondkorban. Nyíregyháza, 2008.
- TRINGLI 2009 TRINGLI István: Megyék a középkori Magyarországon. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. NEUMANN Tibor - RÁCZ György. Budapest - Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 40. - *Analecta Mediaevalia*, 3.) 487-518.
- VÁCZY 1931 VÁCZY Péter: A helytörténeti kutatás problémái. = *Budapesti Szemle*, 1931. 53-82.
- VARDY 1976 VARDY, Steven Bela: *Modern Hungarian Historiography*. New York-Guildford, 1976. (East European Monographs, 17.)
- VARDY 1985 VARDY, Steven Bela: *Clio's Art in Hungary and in Hungarian-America*. Boulder - New York, 1985. (East European Monographs, 179.)
- VARGA 1993 VARGA István: Tagányi Károly akadémiai rendes tagsági székfoglalójának kéziratföredéke. In: Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára. Szerk. GLATZ Ferenc. Budapest, 1993. 19-26.

- R. VÁRKONYI 1973 R. VÁRKONYI Ágnes: A pozitívista történet szemlélet a magyar történetírásban I. A pozitívista történet szemlélet Európában és hazai értékelése, 1830-1945. Budapest, 1973. (Tudománytörténeti Tanulmányok, 6.)
- WAKTOR 2004 WAKTOR Andrea: „Kegyelmes Büzérnagy! ... Én ábrándozom a bécsi szép napokról”. Thallóczy Lajos és köre Bécsben. = *Buda-pesti Negyed*, 2004. tél. (http://bfl.archivportal.hu/id-888-waktor_andrea_quot_kegyelmes.html) [2013.08.15.]